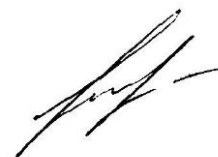

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ДАРМОРОЗ ТЕТЯНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 06:374(19)

**НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО АГРОНОМІЧНОГО ТОВАРИСТВА
(1920–1926 рр.)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: кандидат історичних наук
Зотова Алла Сергіївна,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України,
провідний науковий співробітник
сектору наукової бібліографії та біографістики

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Куйбіда Віктор Віталійович,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри біології і методики навчання

кандидат історичних наук, доцент
Деркач Олексій Павлович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри тракторів, автомобілів
та біоенергосистем

Захист відбудеться «30» січня 2020 р. о 12-00 год на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розісланий «28» грудня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т.М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За сучасних умов державотворення в Україні особливої актуальності набувають історичні дослідження, присвячені становленню й розвитку дослідної справи, зокрема в сільськогосподарській галузі. Одним із феноменів у розвитку аграрної науки стало функціонування галузевих товариств, діяльність яких на українських теренах була досить поширеною в дореволюційний період (1828–1917 рр.). Найбільш відомими вважалися: Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії (з 1828 р.); Полтавське товариство сільського господарства (з 1865 р.); Харківське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (з 1868 р.), Київське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (з 1876 р.) та Київське агрономічне товариство (з 1909 р.). Такі об'єднання виникали з приватної ініціативи та діяли за принципом саморегулювання. Станом на 1890 р. на українських землях налічувалося близько 20 галузевих об'єднань, що своєю діяльністю, окрім обслуговування заможних господарів, сприяли розвитку вітчизняного сільського господарства та сільськогосподарської науки зокрема.

У радянський період у зв'язку зі встановленням нової влади та запровадженням соціалістичної політики такі об'єднання були ліквідовані як прояв «буржуазного» ладу. Але, незважаючи на це, на початку 20-х рр. група харківських учених, агрономів, сільських господарів, які прагнули сформувати науково-громадське середовище, що своєю діяльністю сприяло б відродженню та подальшому розвитку сільського господарства, дослідної справи, галузевої науки й освіти в країні, створили на зразок колишніх угруповань Всеукраїнське агрономічне товариство (ВАТ, Товариство), що фактично стало продовжувачем діяльності ліквідованого Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Після революційних подій та громадянської війни заснування такого об'єднання стало особливо актуальним. Ця ідея набула підтримки в державних органах влади, зокрема Народного комісаріату земельних справ (Наркомзему) УСРР. Головною метою діяльності Товариства стало «об'єднання на ґрунті громадсько-агрономічних, народно-господарчих та науково-технічних інтересів усіх працюючих в агрономічній сільськогосподарській сфері на Україні».

За час існування на території УСРР Товариство створило близько 40 філій. До складу ВАТ входило понад 2000 членів. На відміну від Всеросійського товариства агрономів, що об'єднувало лише агрономів-професіоналів, Всеукраїнське агрономічне товариство залучало до співпраці вчених-аграріїв, рядових агрономів, педагогів, організаторів сільськогосподарської дослідної справи, селян.

Наявність невеликої кількості історіографічних праць, що недостатньою мірою відтворюють діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства, свідчить про те, що проведене дослідження сприятиме збереженню національної пам'яті, персоніфікації історії сільськогосподарської науки, освіти, використанню досягнень Товариства у сучасних галузях сільського господарства: економіці, рослинництві, тваринництві, контрольно-насіннєвій справі тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою частиною наукових тем: «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099) і «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в проведенні цілісного науково-історичного аналізу теоретичної та практичної діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства, його внеску в розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, науки та освіти у 1920–1926 рр.

Для досягнення поставленої мети передбачалося вирішення таких основних задач дослідження:

- проаналізувати стан наукової розробки теми дослідження, рівень його джерельного забезпечення, обґрунтувати методологічні засади;
- відтворити процес створення, ліквідації та науковий потенціал ВАТ;
- дати комплексну оцінку внеску Всеукраїнського агрономічного товариства у розвиток різних сфер сільського господарства, галузевої науки й освіти в УСРР у першій половині 20-х рр. ХХ ст.;
- узагальнити основні напрями популяризаторської та просвітницької діяльності ВАТ;
- розкрити особливості функціонування мережі відділень Товариства.

Об'єктом дослідження є становлення і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в 1920–1926 рр.

Предмет дослідження – науково-організаційна, громадська, популяризаторська та просвітницька діяльність ВАТ.

Хронологічні межі дослідження охоплюють весь період діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1926 рр.).

Територіальні межі дослідження окреслюються адміністративними кордонами колишньої УСРР.

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади дисертації базуються на загальнонаукових принципах історичного пізнання: історизмі, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності. Важливе значення надається застосуванню загальнонаукових (аналіз, синтез, класифікація), міждисциплінарних (структурно-системний) та історичних методів (історико-порівняльний, історико-системний, проблемно-хронологічний, персоніфікації). У процесі дослідження використано також методи джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у постановці та розробці проблеми, яка до цього часу не одержала всебічного й об'єктивного висвітлення в історії української сільськогосподарської дослідної справи, науки та освіти.

Дисертантом *вперше*: 1) проведено комплексне дослідження діяльності

Всеукраїнського агрономічного товариства; 2) виділено основні напрями роботи ВАТ; 3) здійснено оцінку внеску Товариства в розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, а саме у вирішення проблем аграрної політики, економіки, кооперації, рослинництва, буряківництва, тваринництва, контрольно-насінневої справи, а також галузевої науки й освіти; 4) відтворено процес створення, діяльності та ліквідації ВАТ; 5) відображено науковий потенціал Всеукраїнського агрономічного товариства; 6) розкрито основні напрями популяризаторської та просвітницької роботи Товариства; 7) надано характеристику діяльності мережі філій ВАТ.

У процесі проведення дисертаційного дослідження *удосконалено* загальні підходи щодо аналізу науково-організаційної діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства; запроваджено до наукового обігу нові архівні матеріали.

Отримав подальший розвиток напрям наукової роботи з відтворення діяльності галузевих товариств у розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у наближенні до наукової громадськості наукових, популяризаторських та просвітницьких надбань Всеукраїнського агрономічного товариства. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць із історії вітчизняної сільськогосподарської науки загалом, а також у навчальному процесі при вивченні спецкурсів «Історія України», «Українознавство», «Історія сільськогосподарської науки», «Історія науки і техніки», «Сільське господарство», «Тваринництво», «Рослинництво» та ін.

Особистий внесок здобувача в розробку теми дослідження полягає в обґрунтуванні мети, завдань, джерелознавчих і методологічних засад та виявленні нових документів та архівних матеріалів про науково-популяризаторську діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1926 рр.). Проведено аналіз наукової і просвітницької діяльності Товариства та систематизовано її за основними напрямками. Наукові результати дослідження отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дослідження представлені в доповідях на таких конференціях та форумах: Всеукраїнському молодіжному форумі «Роль молодих вчених в аграрній науці: Україна і світ» (м. Київ; 20 лютого 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції (у рамках I-го наукового форуму «Науковий тиждень у Крутах – 2016») «Аграрна наука і освіта в Україні: історичний екскурс, сучасна парадигма, стратегія розвитку» (с. Крути, Чернігівська область; 25 березня 2016 р.); Двадцять першій Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів «Модернізація науково-технологічної політики України» (м. Київ, 15 квітня 2016 р.); XI Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (м. Київ; 16 травня 2016 р.); 15 Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Київ; 29 вересня – 1 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Професор С.Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня

народження)» (м. Київ; 18 листопада 2016 р.); XII Міжнародній конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (м. Київ; 19 травня 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Дніпро; 7–8 грудня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Місце суспільних наук у системі сучасного гуманітарного знання XXI століття» (м. Київ; 14–15 грудня 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертації знайшли відображення у 14 наукових працях, з яких 4 статті у наукових фахових виданнях, що входять до переліку МОН України, 1 публікація в зарубіжному науковому виданні, 9 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій і форумів.

Структура та обсяг дисертації висвітлює тематику наукового дослідження та відповідає поставленій меті й конкретним завданням, зорієнтована на цілісне, взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Дисертаційна робота складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел (242 найменування) та 12 додатків. Повний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з них основного тексту – 168, у т. ч. 13 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зв'язок з науковими темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, його хронологічні та територіальні межі; відображено практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження»** здійснено аналіз наявних історіографічних праць, джерельної та методологічної бази.

У підрозділі *1.1. «Ступінь наукової розробки проблеми»* подано деталізований аналіз історіографічних праць, у результаті якого за хронологічним принципом умовно виділено два часові періоди: радянський (1920–1991 рр.) та сучасний (1991 р. – донині). За предметно-тематичним принципом зроблено поділ на групи: праці, що безпосередньо присвячені розгляду багатогранної діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства, та роботи, в яких опосередковано, побіжно, у контексті дослідження іншої проблеми згадується про функціонування Товариства.

Радянський період представлений наявністю невеликої кількості праць. Перші повідомлення про організацію Всеукраїнського агрономічного товариства восени 1920 р. знаходимо в періодичних друкованих органах Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ), зокрема в «Бюлетені Сільськогосподарського наукового комітету України» за 1921 р.¹ та «Віснику сільськогосподарської науки»

¹ Всеукраїнське Агрономічне Товариство. *Бюлетень Сільськогосподарського наукового комітету України*. 1921. № 1–3. С. 32–33.

за 1922 р., де йдеться про процес створення, основні напрями діяльності ВАТ та його перші здобутки². В інших повідомленнях останнього журналу за 1923 р. розглядається план діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства³ та його співпраця з СГНКУ⁴. У замітці «Вісника Народного комісаріату земельних справ УСРР» за 1925 р. згадується про процес ліквідації ВАТ⁵.

Серед науковців сучасної доби, які займалися дослідженням цього питання, можна назвати узагальнюючу статтю професора В.Г. Шарпатога «Створення Всеукраїнського агрономічного товариства у 20-х рр.: програма, завдання, персоналії» (2011)⁶, в якій детально висвітлюється процес заснування та функціонування Товариства, що займалося науково-дослідною, громадсько-організаційною та культурно-просвітницькою роботою, забезпечивши до певної міри відродження сільського господарства у скрутні часи його занепаду. Згаданий автор підтверджує, що на даний час не існує комплексних робіт із даної теми.

Епізодичні фрагменти з історії створення ВАТ постають в узагальнюючій статті дослідника історії кооперативного руху в Україні другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст., професора В.І. Марочка «Справа «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР»: механізм і наслідки терору» (1998)⁷. У ній відображено судовий процес над «шкідниками» у сільському господарстві, колишніми членами української агрономічної організації, розкрито науково-організаційну роботу ВАТ на теренах УСРР та подальшу долю її очільників, більшість з яких були звинувачені органами НКВС УСРР в контрреволюційній діяльності.

У науковій статті С.О. Білана «Діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства та його роль у розвитку дорадництва в Україні» (2014)⁸ розглянуто просвітницьку роботу сільськогосподарських товариств (на прикладі Всеукраїнського агрономічного товариства), що сприяло поширенню передових агрономічних знань та розвитку дорадництва в країні. Автор зазначає, що взаємовідносини ВАТ з органами самоврядування, державне фінансування більшості науково-дослідних і освітніх закладів, створених при ньому, свідчать про його значний внесок у вирішення найактуальніших аграрних регіональних проблем. Завдяки поглибленим дослідженням учених Товариства з окремих напрямів

² А. Г. Всеукраїнське Агрономічне Товариство. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1922. Т. 1. Вип. 1. С. 37–38.

³ Скрипчинський В. Президія Сільськогосподарського наукового комітету. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 2. Вип. 8. С. 291.

⁴ Д. Е. Президія С.-Г. Наукового Комітету. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 2. Вип. 1–2. С. 54.

⁵ Ліквідація Всеукраїнського агрономічного товариства. *Вісник Народного комісаріату земельних справ УСРР*. 1925. № 3–4. С. 117.

⁶ Шарпато В. Г. Створення Всеукраїнського агрономічного товариства у 20-х рр.: програма, завдання, персоналії. *Гілея*. 2011. Вип. 50. С. 134–142.

⁷ Марочко В. І. Справа «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР»: механізм і наслідки терору. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1998. № 1/2(6/7). С. 96–104.

⁸ Білан С. Діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства та його роль у розвитку дорадництва в Україні. *Український історичний збірник*. 2014. Вип. 17. С. 176–184.

сільськогосподарської науки здійснювався процес формування вузькогалузевих дисциплін, становлення й розвиток нових наукових центрів і шкіл, що сприяло розвитку дорадництва в УСРР.

У наукових працях академіка НААН В.А. Вергунова: «Полтавське дослідне поле та становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві)» (2009)⁹, «Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект» (2012)¹⁰, «Професор Борис Карлович Єнкен (1873–1943) : нарис життя та творчої діяльності» (2014)¹¹, згадується про початок функціонування Всеукраїнського агрономічного товариства у листопаді 1920 р. як правонаступника Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. У монографії вченого «Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Ч. 1. Творці та розбудовники (біографічні нариси)» (2019)¹² наводяться біографічні відомості про членів ВАТ, зокрема: П.О. Бичихіна, М.М. Вольфа, Д.О. Джованні, О.І. Душечкіна, М.А. Єгорова, М.Ф. Іванова, В.В. Колкунова, М.М. Кулешова, С.П. Кулжинського, Г.Г. Махова, Б.М. Рождественського, В.І. Сазанова, П.Р. Сльозкіна, А.Г. Терниченка, М.О. Тюленєва, В.П. Устьянцева, В.Я. Юр'єва, О.А. Янати, а також інформація про роботу Ревізійної комісії ВАТ щодо несправедливих звинувачень та виправдання діяльності вченого-аграрія О.М. Засухіна й створення Всеукраїнським агрономічним товариством у 1922 р. фонду ім. С.Ф. Третякова для підтримки студентів Харківського сільськогосподарського інституту ім. Х. Раковського, які присвятили своє життя вивченню сільськогосподарської дослідної справи.

Дослідниця періодичних агрономічних видань в Україні 20–30-х років ХХ ст. О.П. Анікіна згадує у своїй праці «Періодичні видання сільськогосподарських товариств в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття як джерелознавча база наукових досліджень» (2001)¹³ про заснування Товариства та «Української

⁹ Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле та становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві). Київ, 2009. С. 59–63. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 28).

¹⁰ Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграр. наука, 2012. С. 117–118. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 68).

¹¹ Вергунов В. А. Професор Борис Карлович Єнкен (1873–1943): нарис життя та творчої діяльності / ННСГБ НААН. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. С. 23. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 74).

¹² Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка, Ін-т іст. аграр. науки, освіти та техніки. Київ: Аграр. наука, 2018. Ч. 1. Творці та розбудовники (біографічні нариси). 604 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 106).

¹³ Анікіна О. П. Періодичні видання сільськогосподарських товариств в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття як джерелознавча база наукових досліджень. *Український селянин*: матеріали ІІІ Всеукр. симпозиуму з пробл. аграр. історії, м. Черкаси, 17–18 трав. 2001 р. Черкаси, 2001. Вип. 3. С. 65–66.

сільськогосподарської газети». У статті М.В. Присяжнюка «Сільськогосподарська періодика в Україні: історичний екскурс (20-ті рр. ХХ ст.)» (2010)¹⁴ також приводиться інформація про факт існування на українських землях цього Товариства. Х.М. Піпан у своїй праці «Розвиток насінництва в Україні у період діяльності Сільськогосподарського наукового комітету (1918–1927)» (2011)¹⁵ наводить відомості про організацію курсів насінництва при ВАТ. Науковець Т.С. Цьомра окремо вивчала питання про участь ВАТ в еволюції агрономічно-громадського руху¹⁶. В.В. Кушлакова при вивченні діяльності Харківського наукового товариства згадує й про функціонування Всеукраїнського агрономічного товариства в м. Харків¹⁷.

У наукових працях дослідників дорадчої діяльності у вітчизняній галузі сільського господарства – професора В.В. Клочана «Формування та розвиток системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери в Україні» (2012)¹⁸ і Л.М. Крот «Проблеми та перспективи фінансування дорадчої діяльності в аграрній сфері України» (2013)¹⁹ зазначається, що в 20-ті рр. ХХ ст. велику роль у пропаганді та поширенні сільськогосподарських знань відігравали сільськогосподарські товариства, які існували на той час в УСРР, серед яких названо й Всеукраїнське агрономічне товариство.

Отже, історіографія є багатоплановою за тематикою досліджень та за рівнем опрацювання проблеми. Разом із тим, як показує історіографічний аналіз знайдених праць, до цього часу не проведено комплексного наукового дослідження.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази дослідження» проаналізовано широке коло джерел, насамперед, архівні документи та матеріали; публікації у засобах масової інформації; наукові та науково-популярні праці вчених – членів Всеукраїнського агрономічного товариства.

Основою джерельної бази дисертаційного дослідження слугували матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 90 «Всеукраїнське агрономічне товариство», ф. 27 «Народний комісаріат

¹⁴ Присяжнюк М. В. Сільськогосподарська періодика в Україні: історичний екскурс (20-ті рр. ХХ ст.). *Історія науки і біографістика*. 2010. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_prisaz.pdf (дата звернення: 17.06.2016).

¹⁵ Піпан Х. М. Розвиток насінництва в Україні у період діяльності Сільськогосподарського наукового комітету (1918–1927). *Паросток*. 2011. № 3. С. 16–17.

¹⁶ Цьомра Т. С. Всеукраїнське агрономічне товариство в еволюції агрономічно-громадського руху. *Динаміка наукових досліджень 2004*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 21–30 черв. 2004. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. Т. 5: Історія України. С. 71–73.

¹⁷ Кушлакова В. В. Науково-дослідна та організаційна діяльність сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства в 1920–1930-і роки. *Історія науки і біографістика*. 2013. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2013-2/13_kushlakova.pdf (дата звернення: 26.06.2016).

¹⁸ Клочан В. В. Формування та розвиток системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1002> (дата звернення: 18.08.2016).

¹⁹ Крот Л. М. Проблеми та перспективи фінансування дорадчої діяльності в аграрній сфері України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. С. 92–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_7_24 (дата звернення: 26.06.2016).

земельних справ УСРР»), Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН. Виявлений широкий масив архівних документів забезпечив усебічне дослідження теоретичної та практичної діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства, внеску його в розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, науки та освіти у 1920–1926 рр. У дисертаційній роботі широко використано матеріали з ф. 90, що охоплює документи (151 найменування) з 40 справ, вперше введених до наукового обігу, щодо діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства впродовж 1920–1926 рр., зокрема: Статут Товариства; протоколи засідань Центральної ради, Центрального правління, Ревізійної комісії, секцій ВАТ і нарад агрономів; плани, звіти, доповідні записки Товариства про діяльність його відділень; листування з Раднаркомом, наркоматами, редакцією газети «Комуніст», Всеукраїнським і губерньським виставковими комітетами, дослідними станціями, відділеннями Товариства з питань підготовки до першої Всесоюзної сільськогосподарської та кустарно-промислової виставки у Москві в 1923 р., звіти про роботу Харківської контрольно-насіневої станції і хімічної лабораторії, агрономічні лекції, доповіді з господарських та фінансових питань, матеріали про ліквідацію Товариства тощо.

За період дослідження опрацьовано широкий спектр різноманітних періодичних видань, найбільш цінними з яких виявились: «Агроном», «Бюлетень Сільськогосподарського наукового комітету України», «Вісник Народного комісаріату земельних справ УСРР», «Вісник сільськогосподарської науки», «Молодий дослідник», «Український агроном», «Шляхи сільського господарства Київського краю», «Шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства». Досить інформативний матеріал знайдено саме у випусках друкованого органу ВАТ – «Української сільськогосподарської газети», на шпальтах якої висвітлюються плани, звіти про діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (роботу, Центральної ради, Центрального правління, секцій, філій, курсів, фонду ім. С.Ф. Третьякова), положення про секції, діяльність сільськогосподарських гуртків, інструкції про зв'язок між відділеннями, співробітництво з державними органами в галузі сільського господарства тощо.

Отже, виявлені й опрацьовані матеріали джерельної бази забезпечили використання різноманітних груп джерел, а також проведення їх порівняльного аналізу та узагальнення, що надало можливість проведення комплексного наукового дослідження.

У підрозділі 1.3. «*Методологія дослідження*» обґрунтовано методологічне підґрунтя наукового пошуку, вибір принципів і підходів для вирішення дослідницьких задач.

Принцип історизму використано при відтворенні діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства впродовж 1920–1926 рр.; принцип об'єктивності – при відображенні діяльності Товариства на фоні суспільно-політичних процесів в УСРР у першій половині 20-х рр. ХХ ст.; принцип системності – при розгляді розвитку сільськогосподарської науки, освіти та галузевої дослідної справи у взаємозв'язку зі змінами, що відбувалися в той час у суспільно-політичній системі держави; принцип комплексності – при дослідженні науково-організаційної діяльності ВАТ із

вирішення різноманітних питань у галузі сільського господарства, а також при розкритті діяльності мережі відділень Товариства; принцип науковості – при висвітленні результатів роботи вчених, які працювали у Всеукраїнському агрономічному товаристві, при аналізі історіографічних та архівних джерел із теми дослідження; принцип багатофакторності – при описі процесу створення та ліквідації Товариства, а також при відображенні його діяльності в різних сферах сільського господарства та галузевої науки; принцип всебічності – при розкритті науково-організаційної, громадської, популяризаторської та просвітницької діяльності ВАТ впродовж 1920–1926 рр.

Загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез та класифікація, були застосовані відповідно: при виборі теми дослідження, складанні плану роботи, опрацюванні історіографії та джерельної бази; розгляді теоретичної та практичної діяльності ВАТ, його внеску в розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, науки та освіти у 1920–1926 рр.; виокремленні основних напрямів діяльності, розгляді його популяризаторської, просвітницької роботи, характеристики діяльності мережі відділень Товариства на території УСРР. Міждисциплінарний метод – структурно-системний, дозволив дослідити внутрішньоорганізаційну структуру ВАТ.

Використання власне історичних методів (історико-порівняльного, історико-системного, проблемно-хронологічного, персоніфікації) надало можливість відповідно: оцінити науково-організаційний внесок Всеукраїнського агрономічного товариства в розвиток галузі сільського господарства впродовж 1920–1926 рр.; висвітлити наукову діяльність вчених, які працювали при Товаристві, враховуючи об'єктивну історичну реальність та їхні особисті погляди; розглянути науково-організаційну, громадську, популяризаторську та просвітницьку діяльність ВАТ впродовж досліджуваного періоду в процесі динаміки.

Метод персоніфікації забезпечив дослідження персонального складу Всеукраїнського агрономічного товариства, його відділень, методи джерелознавчого й архівознавчого аналізу – процес накопичення матеріалів та осмислення конкретних фактів стосовно різних аспектів досліджуваної проблеми.

У другому розділі **«Науково-організаційна діяльність та внесок Всеукраїнського агрономічного товариства у розвиток вітчизняної галузевої науки та сільськогосподарської дослідної справи (1920–1926 рр.)»** здійснено аналіз історії створення, персонального складу та ліквідації Товариства; наведено характеристику діяльності секцій ВАТ у процесі вивчення сільськогосподарської дійсності; розкрито мету, завдання, внутрішню організацію та результати роботи секцій; доведено, що їхня діяльність була спрямована на вивчення поточних питань організації сільськогосподарського виробництва, а також впровадження результатів наукових пошуків у конкретні громадсько-практичні заходи; відтворено діяльність ВАТ у галузі контрольно-насіenneвої справи.

У підрозділі 2.1. *«Створення, персональний склад та ліквідація Всеукраїнського агрономічного товариства»* досліджено, що підготовка до створення ВАТ розпочалася в листопаді 1920 р. і завершилась організаційним оформленням у листопаді 1921 р. Мета його створення полягала в об'єднанні осіб,

які працювали в сільськогосподарській сфері УСРР на ґрунті суспільно-агрономічних, народногосподарських і науково-технічних інтересів.

Основний юридичний документ ВАТ – Статут, був затверджений у 1922 р. і закріплений підписами: К.Г. Маньківського, М.З. Резнікова, М.Д. Ємалакі, Г.Г. Дібольдта, М.М. Кулешова. Згідно зі Статутом членами ВАТ могли бути: 1) особи, що займалися науково-дослідною, громадсько-організаційною, культурно-просвітницькою роботою у всіх галузях сільського господарства та суміжними з ними напрямками у природознавстві, економіці, сільськогосподарській політиці, інженерній техніці та технології; 2) сільські господарі, котрі своєю працею сприяли розвитку сільського господарства в країні; 3) особи, які певною мірою могли бути корисними для Товариства; 4) інші товариства, наближені за своїми завданнями до ВАТ. Почесними членами могли стати відомі дослідники в галузі сільського господарства, експериментатори тощо.

Засновники Товариства працювали в різних органах державної влади, Укрсільбанку, кооперативних спілках, читали лекції у вищих навчальних закладах країни тощо. Встановлено, що головою Центральної ради ВАТ був К.Г. Маньківський, а Центрального правління – М.З. Резніков. Всеукраїнське агрономічне товариство не було лише об'єднанням агрономів, професійно-корпоративною організацією, воно намагалося долучити до його діяльності широке коло фахівців сільського господарства. Керівництво вбачало своєю місією створення не лише професійної організації, а ідейного центру, який би впливав на розвиток сільськогосподарського виробництва, застосовуючи суто науково обґрунтовані та громадсько-агрономічні методи. У процесі дослідження встановлено, що до складу ВАТ входили провідні вчені-аграрії, освітяни та державні діячі в галузі сільського господарства, серед яких були найкращі представники аграрної еліти того часу – професори, фахівці різних галузей сільського господарства, керівники дослідних станцій, агрономи.

Визначено, що найбільший пік активності у діяльності Товариства припав на другу половину 1923 р., що позначилося співробітництвом з багатьма як центральними, так і місцевими сільськогосподарськими установами й організаціями, а робота Центрального правління досягла свого максимального розвитку. Досліджено, що ВАТ тісно співпрацювало на науковій ниві з Сільськогосподарським науковим комітетом України. Представники Товариства брали участь у відкритих засіданнях секцій Комітету, а члени СГНКУ – у діяльності курсів Товариства.

З'ясовано, що процес ліквідації Всеукраїнського агрономічного товариства розпочався фактично ще у 1924 р. й завершився у 1926 р. Основною юридичною причиною закриття ВАТ став паралелізм у роботі з новоствореною Науково-Технічною Секцією при профспілковій організації «Всеробітземліс». Переформатування Товариства відбулося шляхом переведення провідних фахівців до штату державних, кооперативних установ сільськогосподарського профілю, земельних управлінь та галузевих профспілкових організацій. Разом із тим варто зазначити, що Всеукраїнське агрономічне товариство, яке фактично діяло впродовж 1920–1926 рр. із метою відродження сільського господарства країни, стало об'єктом

ідеологічного, політичного та кримінального переслідування. Наприкінці 20-х рр. – на початку 30-х рр. ХХ ст. вчені-аграрії, які входили до складу ВАТ, були звинувачені органами НКВС УСРР у причетності до «шкідницької» організації.

У підрозділі 2.2. *«Дослідження Всеукраїнським агрономічним товариством проблем сільськогосподарської політики, економіки, кооперації, галузевої освіти, рослинництва, буряківництва, тваринництва та контрольної-насіневої справи»* встановлено, що внутрішньо-організаційна структура Всеукраїнського агрономічного товариства мала своєрідну диференціацію у вигляді шести секцій, створених упродовж 1922–1923 рр.: 1) сільськогосподарської політики та економіки; 2) сільськогосподарської кооперації; 3) сільськогосподарської освіти; 4) рослинництва; 5) буряківництва та 6) тваринництва. З'ясовано, що діяльність секцій регламентувалася «Статутом Всеукраїнського агрономічного товариства» (1922 р.) та «Положенням про секції при Всеукраїнському агрономічному товаристві» (1923 р.). Керівництво кожної секції складалося з президії у складі трьох осіб: членів та ученого секретаря. Більшість членів секцій мали вищу або середню фахову освіту, працювали за спеціальністю, а значна частина з них читали лекції та займалися сільськогосподарською дослідною справою.

До складу президії секції сільськогосподарської політики та економіки входили: професори В.Ф. Левитський, В.М. Соловейчик (члени) та С.А. Поваринець (учений секретар), які розробляли основні питання ведення науково-дослідної роботи з висвітленням економічних проблем, пов'язаних із відродженням та подальшим розвитком сільськогосподарського виробництва у країні. Члени секції, зокрема професор І.П. Коротков, займалися визначенням основних районів аграрного перенаселення та заходів з подолання цього явища; питаннями податкової політики стосовно сільського господарства; змінами цін на продукти сільськогосподарського виробництва та промисловості і їх впливу на розвиток сільського господарства; організацією державного сільськогосподарського кредитування тощо.

Діяльність секції сільськогосподарської кооперації полягала в наступному: 1) розробці принципів і форм кооперативного сільськогосподарського будівництва; 2) вивченні стану сільськогосподарської кооперації; 3) практичній роботі зі сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації (залучення до кооперативної роботи агрономічного персоналу; практичної реалізації заходів, розроблених секцією, через відповідні установи) тощо. Досліджено, що до її складу входили: Г.К. Архипов, І.О. Батюк, І.Ф. Височанський, К.С. Кононенко та інші вчені.

Основним завданням секції сільськогосподарської освіти стали дослідження та опрацювання проблем галузевої освіти, а також впровадження результатів цієї роботи в практику. Секція тісно співпрацювала з державними органами, що в своїй діяльності також переймалися питаннями розвитку сільськогосподарської освіти в країні, зокрема з Народним комісаріатом земельних справ УСРР, Головпрофосвітою, Головополітосвітою, Головосельбудом та ін. Члени секції займалися: розробкою інструкцій, статуту та планів роботи для сільськогосподарських гуртків у сільській місцевості і передмісті; організацією при секції суспільної агрономії Сельбуду групи студентів для вивчення літератури з

питань розповсюдження сільськогосподарських знань; створенням проекту об'єднання видавничої діяльності НКЗС УСРР, Держвидаву, Книгоспілки; виготовленням наочного приладдя. Окрім того, в контексті діяльності секції було здійснено анкетне обстеження стану шкільної та позашкільної сільськогосподарської освіти в країні; організовано Бюро консультацій у складі відомих вчених-аграріїв та діячів сільського господарства; створено книгозбірню ВАТ. Працівниками секції стали: Є.С. Артюхов, І.І. Дамберг, Н.Д. Костецький, Т.Л. Петришин, І.Ю. Петрівський, С.В. Ястреб та інші.

Науково-дослідна робота секції рослинництва полягала у зведенні даних дослідних установ; вивченні змін флори культурних рослин; дослідженні засміченості культурних площ посівів; методологічній розробці наукових посібників з рослинництва; вивченні та пошуку осередків сортових сільськогосподарських рослин в УСРР; дослідженні економіки та географії насінництва; організації та об'єднанні сільськогосподарського контролю в УСРР; громадській роботі в галузі рослинництва (забезпеченні та розповсюдженні якісного посівного матеріалу; консультаційно-організаційній роботі з питань рослинництва; встановлення зв'язку районів виробництва насінневого матеріалу з Всеукраїнським товариством насінництва; сприянні об'єднання справи забезпечення та збуту насінневого посівного матеріалу в єдиному рослинницькому центрі; організації насінневих плантацій при філіях ВАТ).

Основна діяльність секції буряківництва була спрямована на вивчення культури цукрового буряку; статистично-економічне дослідження стану селянського бурякосіяння в УСРР; встановлення зв'язку з громадськими та кооперативними організаціями в галузі цукрового виробництва; вивчення питання впливу сільськогосподарської промисловості на розвиток селянського бурякосіяння та пошук оптимальних шляхів і методів правильної побудови державної політики в даній галузі. До президії секції увійшли такі науковці: Г.К. Архипов, І.О. Батюк (члени), Д.Г. Головка (учений секретар).

Секція тваринництва займалася веденням племінної книги великої рогатої худоби (вперше створеної на українських землях у 1909 р. предтечою ВАТ – Харківським товариством сільського господарства та сільськогосподарської промисловості), розробкою питань племінного тваринництва, проблемами економіки й техніки тваринництва УСРР, розвитком свинарства, визначенням оптимальних типів великої рогатої худоби відповідно до конкретних районів УСРР, з'ясуванням перспектив м'ясного та молочного скотарства у країні та напрямів їхнього розвитку, створенням Всеукраїнського товариства тваринництва тощо. До її складу входили: В.С. Беркаш, Д.В. Домрачов, О.М. Івицький, Х.П. Класен, Г.О. Свиренко (учений секретар), Ф.О. Рюриков, В.П. Устьянцев, І.П. Холмський та інші вчені.

Контрольно-насіннева справа у межах діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства була представлена Харківською контрольно-насінневою станцією, основними завданнями якої передбачено: 1) дослідження насінневого матеріалу (лабораторний контроль-дослідження насіння в лабораторії, в основному щодо його придатності як посівного матеріалу (належність насіння до певного

сортів, чистота, абсолютна вага і т. д.)); польовий контроль-дослідження насіння шляхом висіву їх на контрольно-польовій ділянці для визначення сортової цінності (чистосортність, типовість); 2) наукові та методологічні роботи; 3) громадський контроль; 4) підготовка співробітників для контролю насіння й інструктаж на місцях щодо організації станцій; 5) популяризація ідей контролю (друк, лекції, виставки тощо).

Харківська контрольно-насінна станція мала таку внутрішньоорганізаційну структуру: 1) відділ лабораторного контролю; 2) відділ польового контролю; 3) науково-дослідний відділ. Останній займався розробкою методів дослідження насіння лікарських рослин; роботою над методикою розрізнення озимої та ярої пшениці; вивченням методів прискороного дослідження насіння на проростання; встановленням норм оцінки насіння для злаків та багаторічних трав; підбором нової літератури з питань контрольно-насінневої справи. Досліджено, що до складу станції входила також хімічна лабораторія під керівництвом В.А. Реберг, основними завданнями якої були: 1) хімічний контроль сільськогосподарських продуктів (злаків, олійного насіння, макухи, молока та ін.); 2) контроль продуктів, необхідних для потреб сільського господарства (землеудобрювальних туків, інсектицидів, фунгіцидів, ґрунту і т. ін.). У структурі станції працювала лабораторія бродіння, яка займалася створенням чистих культур дріжджів і бактерій, необхідних у бродильному виробництві.

З'ясовано, що очільниками установи в 20-х рр. ХХ ст. були О.П. Ситніков та М.М. Кулешов (з 1923 р.). Серед співробітників станції віднайдено прізвища Н.І. Волчанської, Ф.П. Голови, А.П. Дегтярьової, М.П. Кота, О.О. Ситнікової. У 1924 р. Харківська контрольно-насінна станція була перетворена у Центральну контрольно-насінневу станцію. До її функцій входило управління насінневим контролем в республіці та проведення аналізів зразків насіння усіх контрольно-насіневих станцій УСРР. Досліджено, що керівництво ВАТ повсякчас сприяло запозиченню зарубіжного досвіду, про що свідчать неодноразові командировання співробітників за кордон, зокрема відрядження співробітниці лабораторії бродіння хіміка-бактеріолога О.О. Ситнікової до Німеччини (1923 р.) та директора Харківської контрольно-насінневої станції М.М. Кулешова до Польщі (1924 р.).

У третьому розділі **«Популяризаторська та просвітницька діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства»** наведено характеристику роботи ВАТ через призму функціонування курсів, сільськогосподарських гуртків, фонду імені С.Ф. Третякова, а також відображено музейно-виставкову, видавничу та науково-громадську діяльність Товариства.

У підрозділі 3.1. *«Функціонування курсів, сільськогосподарських гуртків та фонду імені С.Ф. Третякова при Всеукраїнському агрономічному товаристві»* з'ясовано, що організація діяльності курсів розпочалася з часу його заснування, а саме у 1920 р., коли від НКЗС УСРР Товариству було передано організовані ще Харківським обласним сільськогосподарським союзом кооперативів курси з насінництва. Досліджено, що у 1923 р. при Всеукраїнському агрономічному товаристві вже діяв курсовий відділ, який основним своїм завданням визначив підготовку спеціалістів вищої кваліфікації в різних галузях сільського господарства.

У майбутньому планувалася його реорганізація у Вищу академію сільськогосподарських знань. Курсовий відділ ВАТ через філії керував процесом діяльності всіх існуючих сільськогосподарських курсів на території УСРР.

Товариству вдалося розгорнути курсову роботу з різних напрямів сільського господарства: 1) дослідної справи; 2) тваринництва; 3) організації селянського господарства; 4) насінництва; 5) буряківництва та ін. Курси організовувалися з метою ознайомлення агрономічних працівників із новітніми досягненнями в галузі сільського господарства. Програма курсів передбачала розгляд таких питань, як: аграрна політика та аграрне законодавство; сільськогосподарський кредит; природа та економіка; громадська агрономія та сільськогосподарська кооперація; економіка та організація селянського господарства; техніка місцевого сільського господарства; розвиток природознавства та економіки тощо.

Встановлено, що завідувачем курсів тваринництва був Ю.А. Трувелът, а насінництва – В.П. Шелехета. Для читання лекцій на курсах члени Центральної ради Товариства обирали найкращих викладачів вищих навчальних закладів країни, відомих серед наукової спільноти своїми науковими здобутками. Уточнено деякі прізвища лекторів: І.І. Доленко, К.С. Кононенко, Б.М. Рождественський, В.М. Соловейчик та інші.

Товариство сприяло створенню та діяльності агрономічних баз, тобто центрів агрокультурного обслуговування селянських господарств. Так, у 1923 р. на Полтавщині таких баз діяло 15, Харківщині – 12, Київщині – 29, Поділлі – 36, на Одещині – 13, а всього в УСРР налічувалося 113 агробаз. На їхніх експериментально-дослідних угіддях організовувалося проведення курсів з підготовки та підвищення кваліфікації агрономів, ветеринарів, рахівників тощо. Випускники курсів ВАТ працювали фахівцями губернських земельних управлінь з організації господарств, науково-дослідних станцій, секцій Держплану УСРР та установ сільськогосподарської кооперації. Досліджено, що наприкінці 1923 р. усі діючі курси ВАТ було об'єднано в одну систему Вищих сільськогосподарських курсів, які у липні 1924 р. згідно з постановою Колегії НКЗС УСРР було передано Харківському сільськогосподарському інституту.

У процесі дослідження відзначено також, що однією з форм організації популяризаторської та просвітницької роботи Всеукраїнського агрономічного товариства стало функціонування сільськогосподарських гуртків, які організовувалися членами ВАТ та працювали у сільській місцевості з метою об'єднання передових господарів для сільськогосподарської самоосвіти, а також виявлення потреб їхніх господарств. Саме сільськогосподарські гуртки виконували роль просвітницького органу на селі: відкривали бібліотеки, проводили публічні лекції, організовували молодіжні гуртки тощо.

Як одну із форм просвітницької та популяризаторської роботи варто відмітити існування при Всеукраїнському агрономічному товаристві фонду імені С.Ф. Третьякова, організованого у травні 1922 р. за ініціативою членів на честь заслуг ученого в галузі вітчизняного сільського господарства в цілому та агрономічної науки зокрема. Головним завданням фонду стало сприяння підготовці молодих вчених-дослідників, продовжувачів розпочатої С.Ф. Третьяковим справи

галузевого дослідництва. Встановлено, що у 1922–1923 рр. право на одержання стипендій фонду мали студенти Харківського, Київського та Одеського сільськогосподарських інститутів. Кандидатами на одержання стипендій могли стати молоді особи, які виявили безпосередній інтерес до сільськогосподарської дослідної справи та мали рекомендацію від завідувача відповідної кафедри. В основному це були студенти перших трьох курсів.

У підрозділі 3.2. «Музейно-виставкова, видавнича та науково-громадська справа Всеукраїнського агрономічного товариства» охарактеризовано участь Товариства у створенні першого Всеукраїнського сільськогосподарського музею, розробником Статуту якого в 1923 р. став член секції тваринництва ВАТ професор Д.В. Домрачов. Всеукраїнський сільськогосподарський музей заснувався у м. Харків при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті, рішення про створення якого було прийнято на загальних зборах НКЗС УСРР. Основними його завданнями стали: 1) збір, зберігання та вивчення найбільш цінних прикладів ведення сільського господарства та сільськогосподарської промисловості; 2) демонстрування науково-технічних і практичних досягнень у сільському господарстві та сільськогосподарській промисловості для загальних сільськогосподарських навчальних закладів різних ступенів та позашкільної сільськогосподарської освіти; 3) надання консультацій та інструкцій з метою сприяння агрономічній допомозі населенню; 5) проведення культурно-просвітницької роботи у процесі передачі населенню сільськогосподарських знань, при суміжності сільського господарства та промисловості, селянина та робітника, науки і практики.

Основним матеріалом для створення Всеукраїнського сільськогосподарського музею стали експонати, що були представлені від УСРР на першій Всесоюзній сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці у Москві (серпень 1923 р.). У подальшому до участі в поповненні експонатів Музею запрошувалися всі діючі в той час державні, наукові, технічні та громадські організації, сільськогосподарські дослідні станції, племінні господарства, навчальні заклади, а також кооперативні та селянські господарства. Досліджено, що Всеукраїнський сільськогосподарський музей мав досить розгалужену організаційну структуру, що складалася з окремих відділів: 1) науково-просвітнього; 2) агрономічного; 3) землеробства; 4) тваринництва; 5) лісового; 6) держмайна та землеустрою; 7) сільськогосподарсько-інженерного; 8) кустарного промислу; 9) кооперації; 10) переробки рослинницької продукції; 11) переробки тваринницької продукції; 12) торгово-експортного; 13) етнографії, побуту та домоведення; 14) будівництва Всесоюзної сільськогосподарської та кустарно-промислової виставки, більшість із яких мали свої функціональні підрозділи.

У процесі дослідження з'ясовано, що Всеукраїнське агрономічне товариство брало участь у роботі Українського виставкового комітету (Укрвиставкому) при підготовці до першої Всесоюзної сільськогосподарської та кустарно-промислової виставки (м. Москва, серпень 1923 р.). Саме цей факт свідчить про довіру органів РНК УСРР, ВУЦВК, НКЗС УСРР та ЦК КП(б)У до авторитету Товариства. На виставці за плідну організаційно-господарську і науково-просвітницьку діяльність Всеукраїнське агрономічне товариство було відзначено золотою медаллю.

Стосовно видавничої діяльності ВАТ з'ясовано, що з 1921 р. періодичним друкованим органом Товариства стала «Українська сільськогосподарська газета», до складу редколегії якої увійшли М.М. Вольф, Д.Г. Головка, К.С. Кононенко, М.З. Резніков. Редактором став К.Г. Маньківський. У процесі дослідження виявлено, що це був двотижневий журнал, який висвітлював питання сільськогосподарської політики, землеустрою, громадської агрономії, сільськогосподарської кооперації, економіки та техніки сільського господарства. Видання ВАТ виходило з метою: 1) з'ясування тогочасного стану сільського господарства країни та можливих шляхів його покращення й розвитку; 2) організації агрономічної допомоги населенню; 3) розвитку та вдосконалення громадсько-агрономічної роботи; 4) формування громадсько-агрономічної думки та об'єднання агрономічних сил на ґрунті активної агрономічної роботи.

Кореспондентами видання стали відомі вчені-аграрії й організатори сільськогосподарської дослідної справи в країні у 20-х рр. ХХ ст.: М.М. Вольф, С.Є. Дувін, М.А. Єгоров, М.Д. Ємалакі, Б.К. Єнкен, Є.О. Заславський, М.М. Кажанов, І.П. Коротков, М.М. Кулешов, С.П. Кулжинський, В.Ф. Левитський, К.Г. Маньківський, Г.Г. Махов, С.М. Москвичов, П.Г. Найдін, М.З. Резніков, Б.М. Рождественський, В.І. Сазанов, А.Г. Терниченко, О.Ф. Шапошніков, І.О. Широких, І.В. Якушкін та інші. Свого часу часопис був популярним серед читачів не лише УСРР, але й РСФСР. Знайдено також відомості, що характеризують зв'язок друкованого органу ВАТ із редколегіями польських періодичних видань. Встановлено, що видання «Української сільськогосподарської газети» припинилося в липні 1924 р. у зв'язку з розпорядженням Центрального управління в справах друку. Основною причиною його закриття стало можливе дублювання матеріалів у відповідних виданнях Наркомзему УСРР.

Досліджено, що при Всеукраїнському агрономічному товаристві, а саме при курсах з дослідної справи, видавався журнал «Листок дослідника», редакційна колегія якого стала ініціатором та засновником у 1923 р. нового сільськогосподарського наукового журналу «Молодий дослідник», що об'єднував творчі інтереси молодшого покоління вчених-аграріїв в УСРР та налагоджував співпрацю з колегами Сільськогосподарського наукового комітету України. З'ясовано також, що Товариство займалося виданням науково-популярних праць у галузі сільського господарства.

Щодо науково-громадської роботи варто відмітити, що представники Всеукраїнського агрономічного товариства брали активну участь у підготовці та роботі З'їзду сільськогосподарської освіти (15 жовтня 1923 р.), Всеукраїнської агрономічної наради (16–22 лютого 1924 р.), Харківської обласної наради з сільськогосподарської дослідної справи (25 лютого 1924 р.), Всеукраїнської конференції сільськогосподарської освіти (9 червня 1924 р.) тощо.

У четвертому розділі «**Мережа відділень Всеукраїнського агрономічного товариства**» відтворено організаційну складову діяльності філій Товариства, відображено процес заснування та розвитку мережі відділень у 1921–1924 рр. як основних організаційно-територіальних осередків Товариств, а також здійснено аналіз персонального складу працівників філій та результатів їхньої роботи для

розвитку сільського господарства та галузевої дослідної справи в УСРР.

У підрозділі 4.1. «*Організаційна складова діяльності філій Всеукраїнського агрономічного товариства*» аналіз регламентуючих рішень Центрального правління Товариства дозволив розкрити: 1) внутрішню організацію роботи місцевих відділень (адміністративну роботу, проведення загальних зібрань, курсів для агрономічного персоналу, здійснення науково-дослідної діяльності тощо); 2) співпрацю з центральними органами правління ВАТ; 3) співробітництво відділень з установами та організаціями на місцях; 4) громадсько-агрономічну роботу філій з населенням, діяльність якого пов'язана з галуззю сільського господарства.

На загальних щотижневих зборах членів відділень розглядалися доповіді організаційного, інформаційного, загальноагрономічного характеру, а також питання аграрної політики, сільськогосподарської економіки та землеустрою, сільськогосподарської освіти, сільськогосподарської кооперації та колективізації, техніки сільського господарства, дослідної справи, селекції, рільництва, тваринництва та спеціальних культур. При деяких філіях для більш детального вивчення окремих проблем створювалися спеціальні комітети, комісії або секції. Наприклад, при Одеській було організовано низку комітетів: 1) тваринництва; 2) насінневої справи; 3) громадської агрономії; 4) сільськогосподарської економіки та статистики; 5) сільськогосподарської кооперації; 6) сільськогосподарської бібліографії; 7) лісівництва; 8) спеціальних культур; 9) шовківництва та бджільництва; 10) холодильної справи. Київська філія створила комісії: 1) економічну; 2) тваринництва; 3) з перегляду популярної сільськогосподарської літератури.

З'ясовано основні напрями науково-дослідної діяльності філій Всеукраїнського агрономічного товариства: 1) природно-історичні дослідження (вивчення бур'янів (Волинська філія); створення метеорологічної станції (Вовчанська філія)); 2) дослідження техніки сільського господарства (вивчення місцевих сільськогосподарських культур загалом (Чернігівська філія); та окремих культур, зокрема пшениці (Волинська філія)); створення контрольно-насінневих станцій (Миколаївська, Таганрозька, Чернігівська філії); 3) економічні дослідження (складання статистичного довідника, бюджетні дослідження (Сумська філія); районування повіту, округу, губернії (Кременчуцька, Сумська, філії)); 4) постановка експериментів у галузі громадсько-агрономічної роботи (дослідження результативності агрономічної роботи (Кременецьке, Чернігівське відділення); організація експериментальної школи, розроблення планів агрономічних заходів (Роменська філія); створення експериментального агрономічного району (Одеська філія); 5) збір матеріалів з історії розвитку громадсько-агрономічної думки в країні. Волинська філія проводила вивчення бур'янів та місцевих сортів пшениці губернії, Чернігівська – досліджувала значення вирощування окремих сільськогосподарських культур для Чернігівщини, Уманська – займалася економічним дослідженням найбільш рентабельних та раціональних форм землекористування та плодозмін на Уманщині.

У підрозділі 4.2. «*Характеристика роботи мережі відділень Всеукраїнського агрономічного товариства*» зазначено, що структурні осередки ВАТ почали

виникати та діяти у 1921–1924 рр. Основною територіально-організаційною ланкою стали його відділення (філії), тому що курси та гуртки засвідчували лише ту діяльність, на яку їх спрямовували місцеві осередки, що почали виникати у жовтні 1921 р., а послідовне створення відділень тривало до травня 1924 р. Доведено, що у березні 1923 р. функціонувало 18 філій Товариства, кількість яких поступово зростала, тому в січні 1924 р. зафіксована діяльність уже 28 відділень, а наприкінці того ж року – 40.

За результатами дослідження встановлено, що серед найбільш діяльних, прогресивних новостворених відділень були: Полтавське (на базі Полтавського товариства сільського господарства), Київське, Одеське (на базі Одеського товариства сільського господарства). З'ясовано, що до їхнього персонального складу входили найвідоміші представники аграрної науки: В.І. Сазанов (Полтавське відділення); Б.Л. Бломквіст, С.М. Богоявленський, С.Ф. Веселовський, К.Г. Воблий, М.М. Годлін, Д.О. Джованні, П.А. Діброва, С.Є. Дувін, О.І. Душечкін, Є.О. Заславський, М.Ф. Іванов, Х.І. Класен, П.М. Кравченко, В.В. Колкунов, Я.М. Куда, І.М. Лебедєв, Ф.І. Левченко, М.К. Малюшицький, С.М. Москвичов, Л.Б. Певзнер, А.А. Піонтковський, П.О. Сафонов, В.Л. Симиренко, П.Р. Сльозкін, Ф.С. Стелецький, М.О. Тюленєв, С.І. Теумін, В.П. Устьянцев, О.К. Філіповський, М.В. Шарлеман, І.М. Щоголів, О.А. Яната (Київське); С.С. Зак, А.О. Сапегін, С.Ф. Славов, Б.М. Усовський (Одеське). До не менш активної за своєю діяльністю філії – Харківської, входили: Є.С. Артюхов, М.М. Вольф, Д.Л. Гінзбург, І.І. Доленко, М.А. Єгоров, А.С. Йоффе, М.М. Кулешов, Б.М. Рождественський, Д.М. Челінцев, І.О. Широких, В.Я. Юр'єв та інші. Відомий аграрний діяч та організатор сільськогосподарської дослідної справи С.П. Кулжинський був членом Ніжинського відділення Всеукраїнського агрономічного товариства.

У процесі дослідження з'ясовано кількісний склад членів окремих філій ВАТ станом на 1924 р. Так, Одеське відділення налічувало 172, Київське – 81, Охтирське – 56, Харківське – 51, Чернігівське – 48, Вовчанське – 43, Таганрозьке – 42, Куп'янське – 40, Кременчуцьке – 38, Роменське – 31, Білоцерківське – 30, Ніжинське – 28, Бердянське – 25, Прилуцьке – 25, Конотопське – 24, Херсонське – 24, Маріупольське – 23, Гайсинське – 20 осіб.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше здійснено узагальнення діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства як науково-організаційного та просвітницького об'єднання в галузі сільського господарства УСРР у першій половині 20-х рр. ХХ ст. Дослідження забезпечило одержання таких висновків:

1. З'ясовано, що історіографія проблеми представлена в основному працями сучасних дослідників. При цьому передумови створення, теоретико-методологічні засади функціонування, науково-практична, популяризаторська, просвітницька діяльність та науковий потенціал Всеукраїнського агрономічного товариства до цього часу не стали предметом спеціального історико-наукового дослідження, що підтверджує наявність невеликої кількості історіографічних праць радянського періоду та сучасної доби. Встановлено, що рівень джерельної бази дослідження є

достатнім і складається переважно з архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ф. 90 «Всеукраїнське агрономічне товариство»), що охоплює великий масив документів, а також друкованого органу ВАТ – «Української сільськогосподарської газети».

2. Досліджено, що підготовка до створення ВАТ розпочалася в 1920–1921 рр. і завершилася організаційним оформленням Товариства у листопаді 1921 р. До складу ВАТ входили понад 2000 членів, в т.ч. провідні науковці: С.Ф. Веселовський, К.Г. Воблій, П.Ф. Вовк, М.М. Вольф, Д.О. Джованні, Г.Г. Дібольдт, С.Є. Дувін, О.І. Душечкін, М.А. Єгоров, Є.О. Заславський, В.В. Колкунов, І.П. Коротков, Я.М. Куда, М.М. Кулешов, С.П. Кулжинський, І.М. Лебедев, Ф.І. Левченко, М.К. Малюшицький, С.М. Москвичов, А.А. Піонтковський, В.Я. Попов, М.З. Резніков, В.І. Сазанов, А.О. Сапегін, В.Л. Самиренко, П.Р. Сльозкін, В.М. Соловейчик, А.Г. Терниченко, М.О. Тюленев, В.П. Устьянцев, О.К. Філіповський, М.В. Шарлеман, І.М. Щоголів, О.А. Яната та інші. Розкрито процес ліквідації Всеукраїнського агрономічного товариства, що розпочався фактично ще у 1924-му і закінчився у 1926 р. Основною юридичною причиною закриття ВАТ став паралелізм у роботі з новоствореною Науково-Технічною Секцією при профспілковій організації «Всеробітземліс». Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. більшість очільників Всеукраїнського агрономічного товариства були звинувачені органами НКВС УСРР в контрреволюційній діяльності.

3. З'ясовано, що у своїй діяльності ВАТ працювало за трьома напрямками: 1) наукове дослідження та критична оцінка результатів праці науково-дослідних установ; 2) проведення громадсько-організаційних та 3) громадсько-практичних заходів. До структури Товариства входило шість секцій: 1) сільськогосподарської політики та економіки; 2) сільськогосподарської кооперації; 3) сільськогосподарської освіти; 4) рослинництва; 5) буряківництва; 6) тваринництва. Робота цих секцій полягала в дослідній розробці питань сільськогосподарської економіки, техніки, сільськогосподарської освіти та у впровадженні результатів науково-дослідної роботи у низку громадсько-практичних заходів. У ході дослідження виявлено основні напрями науково-дослідної роботи Товариства: 1) природно-історичні дослідження; 2) дослідження техніки сільського господарства; 3) економічні дослідження; 4) постановка експериментів у галузі громадсько-агрономічної роботи; 5) збір матеріалів з історії громадсько-агрономічної організації в районі діяльності філій.

4. Доведено, що популяризаторська та просвітницька робота Всеукраїнського агрономічного товариства полягала в організації курсів з різних напрямів із метою ознайомлення агрономічних працівників із новітніми досягненнями в галузі сільського господарства, зокрема дослідної справи, тваринництва, організації селянського господарства. Представникам Товариства вдалося організувати роботу курсів за напрямками: 1) сільськогосподарська дослідна справа; 2) тваринництво; 3) організація селянського господарства та ін. Досліджено, що однією із форм організації популяризаторської та просвітницької роботи Всеукраїнського агрономічного товариства стало функціонування сільськогосподарських гуртків, які

працювали в сільській місцевості з метою об'єднання передових господарів для сільськогосподарської самоосвіти, а також виявлення потреб їхніх господарств. Просвітницька та популяризаторська робота Всеукраїнського агрономічного товариства здійснювалась і через роботу фонду імені С.Ф. Третякова, організованого у травні 1922 р. з метою сприяння у підготовці молодих вчених-дослідників. Визначено, що Всеукраїнське агрономічне товариство переймалося проблемами музеєзнавства, про що свідчить участь його у створенні першого в країні Всеукраїнського сільськогосподарського музею у 1923 р. (м. Харків), розробником Статуту якого став член секції тваринництва Д.В. Домрачов. Виставкова діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства полягала в участі у першій Всесоюзній сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці (м. Москва, серпень 1923 р.), де було представлено структури центру ВАТ, характеристику складу членів Товариства, організацію філій ВАТ на місцях, видавничу діяльність, контрольно-насіenneву справу, роботу Центральної ради, Центрального правління ВАТ, хімічної лабораторії, курсів, секцій, характеристику відділень тощо. Розкрито видавничу діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства, що полягала у виданні періодичного органу «Української сільськогосподарської газети».

5. З'ясовано, що мережа Всеукраїнського агрономічного товариства охоплювала практично всю територію колишньої УСРР та складалася з філій (відділень), що сформувалися протягом 1921–1924 рр. Після закінчення процесу організації кількість їх становила 40 (Балтське, Бердянське, Білоцерківське, Богодухівське (Охтирське), Валківське, Вовчанське, Волинське, Гайсинське, Голопристанське, Донецьке (Бахмутське), Драбівське, Єлисаветградське, Запорізьке, Ізюмське, Катеринославське, Київське, Конотопське, Корсунське, Кременчуцького, Криворізьке, Куп'янське, Лубенське, Маріупольське, Миколаївське, Ніжинське, Новгород-Сіверське, Одеське, Олександрійське, Первомайське, Подільське, Полтавське, Прилуцьке, Роменське, Сумське, Таганрозьке, Уманське, Харківське, Херсонське, Черкаське, Чернігівське відділення). Відтворено процес організації діяльності філій, що мав такі напрями: діяльність філій зі встановлення зв'язку між працівниками на сільськогосподарській ниві; співпраця з центральними органами правління ВАТ; поширення впливу відділення на роботу місцевих установ та організацій; поточна громадсько-агрономічна робота філій серед сільськогосподарського населення. Розкрито науково-дослідну діяльність відділень ВАТ, що полягала, перш за все, у проведенні природно-історичних, економічних досліджень, досліджень техніки сільського господарства, сортів місцевої пшениці, у створенні контрольно-насіenneвих станцій, експериментальних шкіл, експериментальних агрономічних районів, здійсненні сільськогосподарського районування повіту, округу, губернії, збиранні матеріалів з історії агрономічної думки тощо. Показано поділ відділень на окремі типи за принципом територіальних меж діяльності: 1) обласні (Одеське); 2) губернські (в інших губернських містах); 3) окружні (в окружних центрах); 4) районні, тобто ті, що працювали приблизно в межах колишніх повітів (Вовчанське та Валківське).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Дармороз Т. А. Всеукраїнське агрономічне товариство як науково-організаційне та просвітницьке об'єднання в галузі сільського господарства УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. *Вісник аграрної історії*. 2015. № 11–12. С. 268–275.

2. Дармороз Т. А. Науково-організаційна діяльність секцій Всеукраїнського агрономічного товариства в процесі вивчення сільськогосподарської дійсності (1922–1925 рр.). *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Сер. : Історія науки і техніки. Харків : НТУ «ХПІ». 2015. № 63 (1172). С. 24–30.

3. Дармороз Т. А. Всеукраїнське агрономічне товариство (1920–1925) : історіографія питання та джерельна база дослідження. *Переяславський літопис*. 2016. Вип. 9. С. 123–129.

4. Дармороз Т. А. Відділення Всеукраїнського агрономічного товариства як територіально-організаційні осередки (1921–1924 рр.). *Часопис української історії*. Київ, 2016. Спец. вип. 34. С. 161–169.

Стаття в зарубіжному науковому виданні

5. Дармороз Т. А. Просвітницька та популяризаторська діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1925). *The Caucasus : scientific journal of Academic research. Southern Caucasus*, 2016. Vol. 15. Issue 05 (September-December). P. 4–8.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Дармороз Т. А. Науково-дослідна діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1925 рр.). *Роль молодих вчених в аграрній науці : Україна і світ* : Всеукраїнський молодіжний форум : зб. матеріалів, м. Київ, 20 лют. 2015 р., / НААН, ННСГБ, ННЦ «ІАЕ», Рада молодих вчених НААН ; уклад. А. В. Балян, Т. Р. Грищенко. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. С. 26–27.

7. Дармороз Т. А. Всеукраїнське агрономічне товариство як приклад науково-просвітницького та організаційно-господарського об'єднання у вітчизняній галузі сільського господарства (1920–1925 рр.). *Аграрна наука і освіта в Україні : історичний екскурс, сучасна парадигма, стратегія розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у рамках І-го наук. форуму «Науковий тиждень у Крутах – 2016», с. Крути, Чернігів. обл., 25 берез. 2016 р. / ДС «Маяк» ІОБ НААН. Ніжин : вид. Лисенко М. М., 2016. С. 54–56.

8. Дармороз Т. А. Фонд імені С. Ф. Третякова при Всеукраїнському агрономічному товаристві (1922–1925). *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матеріали XI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 85-річчю Нац. акад. аграр. наук України, віковим ювілеєм появи Панфільської дослід. ст. ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Дослід. ст. лікарських рослин Ін-ту агроекології і природокористування НААН, 150-річчю від дня народж. проф. С. Л. Франкфурта, «Міжнар. року зернобобових», оголошеному рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 15-річчю створення Ін-ту історії аграр. науки, освіти та техніки ННСГБ НААН й 10-річчю виходу електрон. наук. фах. вид. – міжвід. темат. зб. «Історія науки і біографістика», м. Київ, 16 трав. 2016 р. / Нац. акад. аграр. наук України ; Нац. наук.

с.-г. б-ка НААН; Ін-т кормів та сіл. госп-ва Поділля НААН [та ін.]; редкол.: В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, А. С. Білоцерківська [та ін.]. Вінниця, 2016. С. 88–91.

9. Дармороз Т. А. Всеукраїнське агрономічне товариство (1920–1925): сучасна історіографічна доба. *Модернізація науково-технологічної політики України*: матеріали Двадцять першої Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, м. Київ, 15 квіт. 2016 р. Київ, 2016. С. 51–53.

10. Дармороз Т. А. Науковий потенціал Всеукраїнського агрономічного товариства. *Актуальні питання історії науки і техніки*: матеріали 15-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 29 верес. – 1 жовт. 2016 р. / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК; Ін-т досл. наук.-тех. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України; Акад. наук вищої освіти України [та ін.]. Київ, 2016. С. 89–92.

11. Дармороз Т. А. Всеукраїнське агрономічне товариство – ініціатор першого в УСРР Всеукраїнського сільськогосподарського музею (1923). *Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18 листоп. 2016 р. / Нац. акад. аграр. наук України; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН; Миронівський ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла [та ін.]; уклад. В. А. Вергунов, О. А. Демидов, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко; редкол.: В. А. Вергунов (голова). Київ: ТОВ «Наш формат», 2016. Ч. 2. С. 146–149.

12. Дармороз Т. А. Виставкова діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1923 р.). *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XII Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН, м. Київ, 19 трав. 2017 р. / Нац. акад. аграр. наук України; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН; Рада молодих вчених НААН [та ін.]; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко; редкол.: В. А. Вергунов (голова). Київ: ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ», 2017. С. 72–73.

13. Дармороз Т. А. Контрольно-насіннева справа у межах діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1926 рр.). *Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 7–8 груд. 2018 р. Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2018. С. 10–13.

14. Дармороз Т. А. Зарубіжний досвід вчених, співробітників Всеукраїнського агрономічного товариства у галузі мікробіології та контрольно-насінневої справи (1923–1924 рр.). *Місце суспільних наук у системі сучасного гуманітарного знання XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 14–15 груд. 2018 р. Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2018. С. 17–21.

АНОТАЦІЯ

Дармороз Т.А. Науково-популяризаторська діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1926 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2019.

Дисертаційна робота є комплексним науково-історичним дослідженням, у якому на основі використання різнобічної джерельної бази та методологічних підходів надано аналіз діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1926 рр.); виділено основні напрями роботи; здійснено оцінку внеску Товариства в розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, науки та освіти; відтворено процес його створення, діяльності та ліквідації; з'ясовано науковий потенціал Всеукраїнського агрономічного товариства; розкрито основні напрями популяризаторської та просвітницької роботи Товариства. Відображено функціонування мережі територіально-організаційних ланок – відділень (філій), а також курсів, гуртків, профільного музею. Відтворено роботу шести секцій Товариства (сільськогосподарської політики та економіки; сільськогосподарської кооперації; сільськогосподарської освіти; рослинництва; буряківництва; тваринництва), робота яких полягала в дослідній розробці питань сільськогосподарської економіки, техніки, сільськогосподарської освіти.

Ключові слова: Всеукраїнське агрономічне товариство, Народний комісаріат земельних справ УСРР, рослинництво, тваринництво, контрольно-насіннева справа, кооперація, сільськогосподарська економіка, сільськогосподарська дослідна справа, сільськогосподарська наука, сільськогосподарська освіта.

АННОТАЦІЯ

Дармороз Т.А. Научно-популяризаторская деятельность Всеукраинского агрономического общества (1920–1926 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2019.

Диссертация посвящена комплексному исследованию научно-популяризаторской деятельности Всеукраинского агрономического общества (1920–1926 гг.) (ВАО, Общество), что, по праву, считается правопреемником ликвидированного в 1919 г. Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Впервые проведено комплексное исследование деятельности; осуществлена оценка вклада Общества в развитие отечественного сельскохозяйственного опытного дела, науки и образования; отображен процесс создания, деятельности и ликвидации ВАО; изучен его научный потенциал; раскрыты основные направления популяризаторской и просветительской работы Общества.

В процессе проведения диссертационного исследования усовершенствованы общие подходы к анализу и систематизации научно-организационной деятельности Всеукраинского агрономического общества и намечены пути использования его достижений на современном этапе развития сельского хозяйства в целом и сельскохозяйственной науки в частности; введены в научный оборот новые архивные материалы. Получило дальнейшее развитие направление научной работы по воссозданию деятельности отраслевых обществ в развитии отечественного сельскохозяйственного опытного дела.

Доказано, что основным территориально-организационным звеном ВАО стали

отделения (филиалы). В марте 1923 г. функционировало 18 филиалов Общества. Их количество постепенно продолжало возрастать, поэтому в январе 1924 г. работало уже 28 отделений, а в конце того же года – 40 (Александрийское, Балтское, Бердянское, Белоцерковское, Богодуховское (Ахтырское), Валковское, Волчанское, Волынское, Гайсинское, Голопристанское, Донецкое (Бахмутское), Драбивское, Елисаветградское, Запорожское, Изюмское, Екатеринославское, Киевское, Конотопское, Корсунское, Кременчугское, Криворожское, Купянское, Лубенское, Мариупольское, Николаевское, Нежинское, Новгород-Северское, Одесское, Первомайское, Подольское, Полтавское, Прилуцкое, Роменское, Сумское, Таганрогское, Уманское, Харьковское, Херсонское, Черкасское, Черниговское).

Исследовано, что председателем Центрального совета был К.Г. Маньковский, а Центрального правления – М.З. Резников. ВАО не было объединением только агрономов, профессионально-корпоративной организацией, но и пыталось привлечь широкий круг специалистов сельского хозяйства. В его состав входило более 2000 членов, среди которых были ведущие ученые: С.Ф. Веселовский, К.Г. Воблый, П.Ф. Вовк, М.М. Вольф, Д.А. Джованни, Г.Г. Дибольдт, С.Е. Дувин, А.И. Душечкин, М.А. Егоров, Е.О. Заславский, В.В. Колкунов, И.П. Коротков, Я.М. Куда, Н.Н. Кулешов, С.П. Кулжинский, Ф.И. Левченко, Н.К. Малюшицкий, А.А. Пионтковский, В.Я. Попов, М.З. Резников, В.И. Сазанов, А.А. Сапегин, В.Л. Самиренко, П.Р. Слѣзкин, А.Г. Терниченко, Н.А. Тюленев, В.П. Устьянцев, А.К. Филипповский, Н.В. Шарлеман, И.М. Щеголев, А.А. Яната и другие.

В своей деятельности ВАО работало по трем направлениям: 1) научное исследование и критическая оценка результатов деятельности научно-исследовательских учреждений; 2) проведение общественно-организационных и 3) общественно-практических мероприятий. В структуру Общества входило шесть секций: 1) сельскохозяйственной политики и экономики; 2) сельскохозяйственной кооперации; 3) сельскохозяйственного образования; 4) растениеводства; 5) свекловодства; 6) животноводства. Ему принадлежали также исследовательские учреждения, в частности Харьковская контрольно-семенная станция.

В процессе исследования установлено, что ВАО удалось развернуть масштабную работу курсов по таким направлениям сельского хозяйства: 1) опытное дело; 2) животноводство; 3) организация крестьянского хозяйства и др. Курсы организовывались с целью ознакомления агрономических работников с новейшими достижениями в области сельского хозяйства.

Выяснено, что согласно «Положению о сельскохозяйственных кружках на селе» такие объединения организовывались членами ВАО, работали в сельской местности с целью объединения передовых хозяев для сельскохозяйственного самообразования, а также выявления потребностей их хозяйств. В мае 1922 г. по инициативе членов Всеукраинского агрономического общества был организован фонд имени С.Ф. Третьякова в честь заслуг ученого в области отечественного сельского хозяйства в целом и агрономической науки в частности. Доказано, что Всеукраинское агрономическое общество участвовало в создании первого Всеукраинского сельскохозяйственного музея. Общество имело свой ежемесячный печатный орган – «Українську сільськогосподарську газету», в которой освещались

основные проблемы сельского хозяйства, отраслевой науки, образования и техники. Корреспондентами этого периодического издания стали известные ученые-аграрии и организаторы сельскохозяйственного опытного дела в стране в 20-х гг. XX в.: М.М. Вольф, С.Е. Дувин, М.А. Егоров, Б.К. Енкен, Е.О. Заславский, И.П. Коротков, Н.Н. Кулешов, С.П. Кулжинский, В.Ф. Левитский, К.Г. Маньковский, Г.Г. Махов, М.З. Резников, Б.Н. Рождественский, В.И. Сазанов, А.Г. Терниченко, А.Ф. Шапошников, И.О. Широких, И.В. Якушкин и другие.

Раскрыт процесс ликвидации Всеукраинского агрономического общества, который начался фактически еще в 1924 г. и закончился в 1926 г. Основной юридической причиной закрытия ВАО стало возникновение параллелизма в работе с новосозданной Научно-Технической Секцией при профсоюзной организации «Всеработземлес». В конце 20-х гг. XX в. организаторы ВАО были обвинены органами НКВД УССР в «контрреволюционной деятельности» и подверглись репрессиям.

Ключевые слова: Всеукраинское агрономическое общество, Народный комиссариат земледелия УССР, растениеводство, животноводство, контрольно-семенное дело, кооперация, сельскохозяйственная экономика, сельскохозяйственное опытное дело, сельскохозяйственная наука, сельскохозяйственное образование.

ANNOTATION

Darmoroz T.A. Scientific and promotional activity of the All-Ukrainian Agronomic Society (1920–1926). – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in specialty 07.00.07 – History of Science and Technique. – National Scientific Agricultural Library of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is a comprehensive historical research of the activities of the All-Ukrainian Agronomic Society over the period of 1920–1926. A thorough analysis of a wide range of original sources and a variety of methodological approaches have been applied to identify main directions of operation, determine the contribution of the Society to the development of homeland agricultural knowledge, science and education. In particular, creation, operation and liquidation of the Society has been reconstructed; the academic potential of the All-Ukrainian Agronomic Society has been evaluated and the main directions of its promotional and educational work have been defined. The work has also covered functioning of the network of territorial-organizational units of the Society (branches), as well as workshops and a thematic museum. The activities of six sections of the Society (agricultural policy and economy; agricultural farm cooperatives; agricultural education; crop production; beet-growing; animal husbandry) has been reconstructed. Their work embraced experimental development of agricultural economics, technology, agricultural education.

Key words: All-Ukrainian Agronomic Society, People's Commissariat of Land Affairs of the Ukrainian SSR, plant growing, animal husbandry, seed control matters, cooperation, agricultural economics, agricultural research, agricultural science, agricultural education.

Підписано до друку 28.12.19	Формат 60x84\16
Ум. друк. арк. 0,9	Обл.-вид.арк. 0,9
Наклад 100 прим.	Зам. № 191328

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
тел.: 527-81-55